

- на господарському рівні прийняти заходи щодо підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва на основі раціональної концентрації, спеціалізації і кооперації виробництва, досягнення оптимальних розмірів господарств, ферм і комплексів, що є можливість застосування прогресивних технологій на базі сучасних технічних заходів, впровадження альтернативних видів енергії, вироблених із сільськогосподарської основної і побічної продукції, впровадження прогресивних форм організації виробництв.

Вирішення вказаних проблеми як на державному так і господарському рівнях створить економічні умови стабільного розвитку сільського господарства і сільських територій.

ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

*Лузан Ю. Я., к.е.н., доцент,
перший заступник міністра аграрної політики України*

Входження економіки держави в ринкову економіку вимагало змін у земельних відносинах через приватизацію землі, підвищення відповідальності господарюючих суб'єктів за ефективне її використання і охорону. Такі зміни мали бути здійснені проведенням земельної реформи.

Підставою для проведення земельної реформи була Постанова Верховної Ради України від 18 грудня 1990 року № 563 “Про земельну реформу”, якою оголошено, що з 15 березня 1991 р. всі землі в Україні є об'єктом земельної реформи. Преамбула Постанови визначила суть, завдання і мету земельної реформи, яка є складовою частиною економічної реформи, здійснюваної в Україні у зв'язку з переходом економіки держави до ринкових відносин. Завданням реформи є перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам, установам і організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатуокладної економіки, раціонального використання та охорони земель.

Земельна реформа здійснювалась у відповідності до створюваної правової бази: на основі законів України, Указів Президента України та інших нормативних актів

Відсутність належної координації з боку державних органів за ходом земельної реформи, несвоєчасне вирішення ряду організаційних і правових питань стримувало реформування земельних відносин. У зв'язку з цим Верховна Рада України 13 березня 1992 р. приймає постанову “Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі”, якою зобов'язує Уряд України, Автономної республіки Крим, обласні ради, розробити відповідні програми земельної реформи на 1992-1995 роки, передбачивши в них на кожний рік заходи щодо організаційного, правового, кадрового, наукового та матеріально-технічного забезпечення.

Для виконання цієї Постанови Кабінет Міністрів України прийнято Постанову від 7 травня 1993 р. № 334 “Про першочергові заходи щодо підготовки і проведення земельної реформи”, в якій передбачалось створення на 1993-1995 роки організаційної та правової бази для подальшого реформування земельних відносин, відповідних умов рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, а також формування багатокладної економіки.

Незважаючи на позитивні результати перших кроків реформування сільськогосподарського виробництва, земельна реформа в країні здійснювалась повільно. На це були як об'єктивні так і суб'єктивні причини.

У цьому зв'язку, Президент України 10 листопада 1994 р. видав Указ №666 “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва”, для подальшого реформування земельних відносин у напрямі приватизації земель, які перебували у користуванні сільськогосподарських підприємств і організацій, щоб створити господаря на землі через приватну власність на земельну частку (пай) кожного і добровільне об'єднання бажаючих господарювати колективно.

Цим Указом були визначені найближчі завдання реформи: безплатна передача землі у колективну та приватну власність для виробництва сільськогосподарської продукції на добровільних засадах, з наступним поділом їх на земельні частки (паї) без виділення у натурі (на місцевості) і видачу сертифіката на право приватної власності на земельну частку (пай); право розпорядження земельною часткою (паєм); право безперешкодного виходу члена кооперативного господарства зі своєю земельною часткою (паєм) і виділення її в натурі (на місцевості) та посвідчення державним актом на право приватної власності на землю з відповідними правами розпорядження земельною ділянкою без зміни її цільового призначення.

З метою прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва був виданий Указ Президента України від 8 серпня 1995 р. № 720/95 “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям”, яким встановлено, що паюванню підлягають сільськогосподарські угіддя, передані у колективну власність колективним сільськогосподарським підприємствам, сільськогосподарським кооперативам, акціонерним товариствам, у тому числі створеним на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств. Визначено категорії громадян, які мають право на земельну частку (пай), порядок розрахунку розміру земельної частки (паю) кожному, хто має на це право, без виділення земельних ділянок в натурі (на місцевості).

Разом з тим були виділені землі запасу й резервний фонд та врегульовано порядок їх використання – для передачі у приватну власність або надання у користування переважно громадянам, зайнятим у соціальній сфері на селі, а також іншим особам, яких приймають у члени сільськогосподарських підприємств або які переселяються у сільську місцевість для постійного проживання.

За методикою, розробленою Інститутом аграрної економіки разом з Держкомземом та іншими науковими установами було проведено грошову оцінку сільськогосподарських угідь України. Це дало змогу здійснити паювання земель колективної власності, а громадянам – членам підприємств видати правовстановлюючий документ – “Сертифікат на право на земельну частку (пай)”.

Прийняті нормативні акти не завжди вирішували назрілі питання земельної реформи. Не була врегульована оренда земельних часток (паїв), посвідчених сертифікатами на право на земельну частку (пай), що призвело до уповільнення розвитку орендних земельних відносин на селі та створення сільськогосподарських підприємств, заснованих на приватній власності на землю і майно та колективних формах організації виробництва.

Громадяни змушені були виходити з колективних сільськогосподарських підприємств, щоб одержати державний акт на право приватної власності на землю, а потім передати земельну ділянку в оренду цьому ж підприємству. Втрачалась сутність паювання земель, ускладнювалась реалізація громадянами права власності на землю. Тому був прийнятий новий Указ Президента України від 3 грудня 1999 року № 1529/99, “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки”, яким були врегульовані питання:

- забезпечення всім членам колективних сільськогосподарських підприємств права вільного виходу з цих підприємств із земельними частками (паями) і майновими паями та створення на їх основі приватних (приватно-орендних) підприємств, селянських (фермерських) господарств, господарських товариств, сільськогосподарських кооперативів, інших суб'єктів господарювання, заснованих на приватній власності;
- забезпечення встановлення сторонами договору оренди земельної частки (паю) розміру плати за її оренду на рівні не менше одного відсотка визначеної відповідно до законодавства вартості орендованої земельної частки (паю);
- збереження, по можливості, цілісності господарського використання приватними формуваннями землі колишніх колективних сільськогосподарських підприємств на основі оренди земельних часток (паїв) у групі власників цих часток;
- запровадження спрощеного порядку реєстрації договорів оренди земельної частки (паю) та майнового паю органами місцевого самоврядування;
- виділення єдиним масивом земельних ділянок групі власників земельних часток (паїв), яка звернулася із заявами про відведення земельних ділянок в натурі, з метою спільного використання або надання в оренду цих ділянок;
- забезпечення суворого додержання встановленого порядку відведення в натурі земельних ділянок власникам земельних часток (паїв) у разі їх виходу з колективних сільськогосподарських підприємств;
- зменшення вартості виготовлення документів, необхідних для одержання державного акта на право приватної власності на землю, для осіб, що виявили бажання одержати такий акт за плату, до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- надання громадянам, яким у встановленому порядку із земель колективного сільськогосподарського підприємства відведено земельні ділянки в натурі на основі земельної частки (паю), можливості розширювати особисті підсобні господарства без створення юридичної особи за рахунок цих ділянок, а також одержаних при виході з зазначених підприємств майнових паїв;
- реалізації громадянами та селянськими (фермерськими) господарствами права вільного викупу земельних ділянок, що надані їм у користування (понад норму, яка приватизується безкоштовно), за ціною не нижче визначеної в установленому порядку грошової оцінки землі.

Цим Указом було встановлено, що в процесі реформування колективних сільськогосподарських підприємств, створення структур ринкового типу на засадах приватної власності, а також під час укладення договорів оренди земельних часток (паїв) потрібно виходити з того, що сертифікат на право на земельну частку (пай) є правовстановлюючим документом, що засвідчує право володіти, користуватися та розпоряджатися зазначеною часткою. Починаючи з 2000 року, запроваджується порядок відображення в балансах сільськогосподарських підприємств вартості землі, що перебуває у їх власності, в обліку - площі орендованої землі, у собівартості сільськогосподарської продукції - орендної плати.

Принципи, покладені в основу згаданих указів Президента України, згодом враховані у прийнятому 25 жовтня 2001 року Земельному кодексі України. Цим самим створено правове і організаційно-економічне середовище для розвитку сільськогосподарського виробництва в усіх формах господарювання на ринкових засадах.

Перехідними положеннями Земельного кодексу України передбачено, що громадянам-власникам земельних часток (паїв) за їх бажанням виділяються в натурі (на місцевості) земельні ділянки з видачею державних актів на право власності на земельну ділянку. Цей процес на сьогодні майже завершений.

Виділення земельних часток (паїв) в натурі (на місцевості) і видача державних актів на право власності на земельну ділянку змінює статус власника, що в свою чергу викликає переоформлення договорів оренди, нерідко призводить до зміни орендаря, а звідси і до порушення цілісності земельних масивів. Тому виникає потреба в удосконаленні нормативно-правової бази та в розробці організаційно-економічних заходів, спрямованих на збереження цілісності земельних масивів у випадку вилучення власником своєї земельної ділянки.

За короткий період в Україні було виконано великий обсяг робіт із земельного реформування: здійснено роздержавлення земель і передача їх у власність недержавним сільськогосподарським підприємствам та організаціям; проведено грошову оцінку сільськогосподарських земель; здійснено розподіл земель колективної власності на земельні частки (паї); видано громадянам сертифікати на право на земельну частку (пай). Ці заходи зіграли надзвичайно важливу роль при реформуванні сільськогосподарських підприємств в організаційно-правові структури ринкового типу на базі приватної власності на землю і майно та різних форм організації праці і не вимагали суттєвих бюджетних коштів.

Нормативно-правова база, що включає близько 120 нормативно-правових актів з питань реформування і регулювання земельних відносин, в основному забезпечила проведення земельної реформи в Україні та створення на базі КСП організаційно-правових структур ринкового спрямування на основі приватної власності на землю і майно.

Наукове супроводження реалізації положень земельного законодавства у напрямі реформування і регулювання земельних відносин забезпечувалось вченими економістами-аграрниками системи Української академії аграрних наук, інших відомств нашої держави. Їх вагомий внесок в розробленні проектів нормативно-правових актів, передусім нової редакції Земельного кодексу України, крім того, передбачених розділом IX “Прикінцеві положення” Земельного кодексу України і законодавчих та інших нормативно-правових актів, необхідних для повної реалізації положень Кодексу, зокрема, законів України: “Про державний земельний кадастр” (прийнято у першому читанні), “Про оцінку земель”, “Про охорону земель”, “Про ринок землі” (прийнято у першому читанні у 2004р.), “Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років”, “Про особисте селянське господарство”, “Про іпотеку”, “Про фермерське господарство”, “Про внесення змін до Закону України “Про оренду землі”; постанов Кабінету Міністрів України: “Про експертну грошову оцінку земельних ділянок”, “Про затвердження мінімальних розмірів земельних ділянок, які утворюються в результаті поділу земельної ділянки фермерського господарства, що успадковується”, “Про затвердження Типового договору оренди землі”, “Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України стосовно змін, що вносяться до “Методики грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів”.

Слід зауважити, що вченими висловлювались відповідні науково обгрунтовані застереження у разі відхилень від правової основи проведення земельної реформи в Україні. Так було звернуто увагу щодо назви державного акту і затверджена нова форма державного акта, яка зараз, згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2002 р. №449, має назву “державний акт на право власності на земельну ділянку”.

Питання розвитку земельних відносин потребують подальшого законодавчого врегулювання у напрямі: формування і функціонування ринку земель, удосконалення орендних відносин, відтворення родючості ґрунтів, вилучення із активного обороту малопродуктивних і деградованих сільськогосподарських угідь, включення землі в економічний оборот.

З метою подальшого розвитку земельних відносин зусилля науковців мають бути зосереджені на удосконаленні чинної і створенні нової законодавчої бази стосовно забезпечення реалізації права власності на землю громадянами і юридичними особами; формування і функціонування ринку землі та здійснення державного контролю за його діяльністю; створення і функціонування державного земельного (іпотечного) банку; державного земельного кадастру; створення ефективної системи оцінки сільськогосподарських земель; включення землі в економічний оборот; поліпшення організації використання земель суб'єктами господарювання; запровадження економічного стимулювання раціонального використання і охорони земель.

В державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. №1158, передбачається забезпечення розвитку земельних відносин шляхом удосконалення державного земельного кадастру, землевпорядкування сільських територій, системи моніторингу земель, формулювання ринку земель сільськогосподарського призначення.

Для забезпечення комплексного землеустрою сільських територій, сільськогосподарських землеволодінь і землекористувань, удосконалення земельного кадастру передбачено проведення інвентаризації земель, організації оптимальних розмірів сільськогосподарських підприємств, уточнення, з урахуванням ринкових умов сільськогосподарського виробництва, методик бонітування ґрунтів, економічної та нормативної грошової їх оцінки, здійснення природоохоронних заходів, включаючи агролісомеліоративні та протиерозійні, консервації малопродуктивних, деградованих та техногенно забруднених земель, заходів щодо відновлення меліорованих земель.

З метою подальшої оптимізації землеволодінь і землекористувань, підвищення ефективності використання земельних ресурсів, забезпечення реалізації конституційних прав власності на землю громадян, юридичних осіб та держави, залучення інвестицій в аграрний сектор формуватиметься ринок земель сільськогосподарського призначення. Його формування передбачає створення: відповідної законодавчої бази, зокрема, прийняття законів України “Про ринок земель” та “Про державний земельний кадастр”; необхідної інфраструктури; єдиної системи реєстрації земельних ділянок; удосконалення оцінки земель сільськогосподарського призначення; захист прав власників земельних ділянок і контроль за ціновою політикою на земельному ринку.

В Україні запровадження ринку сільськогосподарських земель гальмується перманентним мораторієм. У період мораторію потрібно зосередити всі зусилля на формуванні законодавчої бази ринку та адаптації суспільства, особливо сільського населення, до ринкових умов господарювання. Подальше продовження мораторію на ринковий обіг земель працює не на користь селян, проти виходу сільського господарства з кризового стану. Тому прискорення формування нормативно-правової бази, створення відповідної інфраструктури, яка забезпечуватиме функціонування ринку земель, завдання державної ваги.

Запровадження ринку земель створить умови для їх руху до ефективного господаря, удосконалення економічного механізму господарювання, сприятиме підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва.

ПРОБЛЕМАТИКА ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН В АГРАРНІЙ СФЕРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

*Калетнік Г.М., д.е.н., в.о. ректора
Вінницького національного аграрного університету*

Трансформаційні процеси в економіці України проходять спонтанно і важко. Як результат, виникають конфлікти між застарілими теоріями і новою реальністю. Вітчизняна наука не може сьогодні запропонувати всеохоплюючої теорії синтезу протирічних парадигм, яка б охоплювала нове бачення злиття економіки і політики. Принциповість теоретичних питань стає очевидною при їх проектуванні на практику господарської діяльності. Рівень полеміки свідчить про відсутність якісно нового методологічного інструментарію для аналізу економіки перехідного стану, незавершеність процесу формування науково-прагматичної і загальноусвідомленої трансформаційної парадигми сучасного національного розвитку, яка б органічно суміщалась з ринковою ідеологією, відповідала інтересам товаровиробників і консолідувала всі версти суспільства.

В той же час існує припущення про існування альтернативних підходів при дослідженні нових явищ в економіці. Вони альтернативні від постсоціалістичних і їх трансформаційні ознаки окреслюють нові вектори розвитку. Звідси випливає, що альтернативні погляди і вектори економічного розвитку мають вирішальний вплив і зміст в такому важливому напрямку трансформацій як аграрна економіка.